

Судоустрій; прокуратура та адвокатура

УДК 347.97/.99

Коновалова Надія Тарасівна

*викладач кафедри судоустрою, прокуратури та адвокатури
Львівський університет бізнесу та права*

Коновалова Надежда Тарасовна

*преподаватель кафедры судоустройства, прокуратуры и адвокатуры
Львовский университет бизнеса и права*

Konovalova Nadiia

*Lecturer of the Department of Judiciary, Prosecution and Advocacy
Lviv University of Business and Law*

ORCID: 0000-0001-8575-794X

**ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕПОВАГУ ДО СУДУ
(СУДДІ)**

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО
УРЕГУЛИРОВАНИЯ ЮРИДИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА
НЕУВАЖЕНИЕ К СУДУ (СУДЬЕ)**

**FOREIGN EXPERIENCE IN THE LEGISLATIVE SETTLEMENT OF
LEGAL LIABILITY FOR CONTEMPT OF COURT (JUDGE)**

***Анотація.** У статті досліджено деякі аспекти зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) з метою виявлення та визначення напрямів його запозичення (практичного використання) для України.*

Сучасна теорія та юридична (судова) практика в Україні доводить, що повага до суду і судді є правовою і соціальною цінністю, яка у сукупності із суспільною довірою є гарантіями ефективності системи

правосуддя.

За результатами проведеного дослідження з'ясовано, що: 1) більшість підходів до вирішення питань юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) у найрозвиненіших зарубіжних країнах світу, зокрема у державах-членах Європейського Союзу та США, обумовлені, насамперед, соціальними регуляторами (національними традиціями, звичаями та в певній мірі релігією), що сформувалися у процесі тривалого цивілізаційного розвитку, де виконання юридичного обов'язку забезпечується за допомогою спеціального правового механізму, а за невиконання його (обов'язку) передбачена юридична відповідальність; 2) забезпечення поваги до суду і судді розглядається у цих країнах як правова і соціальна цінність та є національним пріоритетом у судівництві, спрямованого на утвердження справедливого суду; 3) критерії за ознаками віднесення певних діянь до числа проявів неповаги (явної зневаги) до суду (судді) значною мірою залежать від суддівського розсуду з огляду на обмеженість норм і особливості позитивного права у цій сфері; 4) важливим джерелом права у вирішенні цих питань, які є предметом жвавих обговорень та дискусій серед вчених-юристів, є судова практика.

Встановлено, що окремі наявні підходи, що використовуються в практиці європейських країн, можна використати і в Україні. При цьому, необхідно обов'язково застосувати закріплені в чинному законодавстві України принципи, які стосуються статусу суддів, судоустрою і судочинства, а також врахувати інші актуальні питання, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України.

Ключові слова: суд, суддя, судова влада, неповага до суду (судді), учасники судового процесу, юридична відповідальність.

Анотація. В статье исследованы некоторые аспекты зарубежного опыта законодательного урегулирования юридической

ответственности за неуважение к суду (судье) с целью выявления и определения направлений его заимствования (практического использования) для Украины.

Современная теория и юридическая (судебная) практика в Украине доказывает, что уважение к суду и судье является правовой и социальной ценностью, которая в совокупности с общественным доверием являются гарантиями эффективности системы правосудия.

По результатам проведенного исследования установлено, что: 1) большинство подходов к решению вопросов юридической ответственности за неуважение к суду (судье) в самых развитых в мире зарубежных странах, в частности в государствах-членах Европейского Союза и США, обусловлены, прежде всего, социальными регуляторами (национальными традициям, обычаями и в определенной степени религией), которые сформировались в процессе длительного цивилизационного развития, где выполнение юридической обязанности обеспечивается с помощью специального правового механизма, а за невыполнение ее (обязанности) предусмотрена юридическая ответственность; 2) обеспечение уважения к суду и судье рассматривается в этих странах как правовая и социальная ценность и является национальным приоритетом в судопроизводстве, направленного на утверждение справедливого суда; 3) критерии по признакам отнесения определенных деяний к числу проявлений неуважения (явного пренебрежения) к суду (судьи) в значительной степени зависят от судейского усмотрения, исходя из ограниченности норм и особенности позитивного права в этой сфере; 4) важным источником права в решении этих вопросов, являющихся предметом оживленных обсуждений и дискуссий среди ученых-юристов, является судебная практика.

Установлено, что отдельные имеющиеся подходы, используемые в практике европейских стран, можно использовать и в Украине. При этом

необходимо обязательно применить закреплены в действующем законодательстве Украины принципы, касающиеся статуса судей, судоустройства и судопроизводства, а также учесть другие актуальные вопросы, связанные с функционированием системы судоустройства Украины.

Ключевые слова: *суд, судья, судебная власть, неуважение к суду (судье), участники судебного процесса, юридическая ответственность.*

Summary. *The article explores some aspects of the foreign experience of legislative regulation of legal liability for contempt of court (judge) in order to identify and determine the directions of its borrowing (practical use) for Ukraine.*

Modern theory and legal (judicial) practice in Ukraine proves that respect for the court and the judge is a legal and social value, which together with public trust are guarantees of the effectiveness of the justice system.

According to the results of the study, it was found that: 1) most approaches to resolving issues of legal liability for contempt of court (judge) in the most developed foreign countries in the world, in particular in the Member States of the European Union and the USA, are primarily, determined by social regulators (national traditions, customs and, to a certain extent, religion), which were formed in the course of a long civilization development; 2) ensuring respect for the court and the judge is considered in these countries as legal and social value and is a national priority in legal proceedings aimed at establishing a fair court; 3) criteria for attributing specific actions to manifestations of contempt of court (judge) depend to a large extent on judge discretion, based on the limited norms and particularities of positive law in this area; 4) judicial practice is an important source of law in resolving these issues, which are the subject of lively discussions among legal scholars.

It has been established that certain existing ones approaches used in the

practice of European countries can also be used in Ukraine. At the same time, it is imperative to apply the principles, which are enshrined in the current legislation of Ukraine, which relate to status of judges, the judiciary and legal proceedings, and also take into account other topical issues related to the functioning of the judicial system of Ukraine.

Key words: *court, judge, judicial power, contempt of court (judge), participants of litigation, legal responsibility.*

Постановка проблеми. Важливою структурною складовою формування високого рівня правової культури, а також одним із головних принципів правової держави є повага до суду і судді. Це, насамперед, є гарантією своєчасного розгляду і вирішення судових справ, незалежно до якої категорії справ у суді вони належить. Поряд з тим відомо, що під час реформування адміністративно-деліктного законодавства особлива увага зосереджується виключно на найкращий зарубіжний досвід з метою запозичити тільки ті апробовані елементи (норми, види тощо) правового регулювання, які є позитивними для вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства.

Сучасна теорія та юридична (судова) практика в Україні доводить, що повага до суду і судді є правовою і соціальною цінністю, яка у сукупності із суспільною довірою є гарантіями ефективності системи правосуддя [1]. Безсуперечним також аргументом, виходячи із специфіки реформування судової системи України (відповідно до реалізації положень Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015 [2]), є те, що в контексті запозичення наявного зарубіжного досвіду щодо законодавчого врегулювання відповідальності за неповагу до суду (судді) необхідно, в першу чергу, виходити із українських реалій сьогодення, а також враховувати існуючі досягнення

юридичної науки і практики в Україні.

Таким чином, вивчення зарубіжного досвіду відповідальності за прояв неповаги до суду (суду) має теоретичне та практичне значення, особливо з метою виявлення та визначення напрямів (шляхів) його запозичення (практичного використання) для якісно нового покращення законодавства України, яке регулює питання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами аналізу юридичної літератури [1–30] з'ясовано, що актуальні і важливі теоретико-правові та практичні питання (проблемні аспекти) відповідальності за прояв неповаги до суду (судді) досліджували такі вчені-юристи та практики, як А. Галахова [3], В. Гречишнікова [5], Ю. Калашник [9; 11], О. Марченко [25], Т. Коломоєць [9], Л. Остафійчук [8; 24; 28], І. Русенко [4], Р. Скриньковський та інші. Водночас тут доцільно зазначити, що недостатньо вивченим залишається питання, що є предметом дослідження – зарубіжний досвід законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді). Звідси очевидно, що тема цієї статті є актуальною, важливою і доцільною для дослідження.

Мета статті. Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) з метою виявлення та визначення напрямів його запозичення (практичного використання) для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення особливостей правового регулювання та юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) мало місце ще у далекому минулому. Це історичний факт [11]. В контексті цього, тут варто зазначити, що у 1631 р. в м. Солсбері (англ. Salisbury; місто у Великій Британії) мав місце досить відомий випадок покарання неповаги до суду (судді). Ці події (в історії Англії) згадуються Р. Уолкером, який стверджує, що такий собі Брикбат повідомив головному

судді Річардсону про те, що він є надто суворим суддею та судить досить суворо. У відповідь на подані висловлювання (звинувачення) головний суддя (Річардсон) негайно склав обвинувальний акт проти Брикбата, а потім наказав відрубати йому руку. Після того Брикбата повісили у присутності суду на шибениці, до якої прикріпили його відрубану руку [3].

Так, згідно з твердженнями А. Галахової [3], заходи кримінально-правового характеру з метою захисту правосуддя використовувалися та використовуються у всіх без винятку країнах світу.

Поряд з тим відомо, підтримуючи думку І. Русенко [4], що сьогодні в Україні за прояв неповаги до суду (суду) настає адміністративна відповідальність [5–7]. З огляду на результати попередніх досліджень, зокрема [1; 6; 8–11], враховуючи інформацію у праці [4], необхідно також відмітити, що в Україні присутні м'якші форми покарання в порівнянні із покараннями у державах англосаксонської системи права, у яких передбачено за неповагу до суду (судді) кримінальну відповідальність [4; 11]. Встановлено, що суттєвим елементом (важливим засобом) зміцнення авторитету судів (суддів) є судове переслідування за неповагу до суду (судді). Водночас тут варто відмітити, що такі дії (прояв неповаги до суду і судді) мають широкий зміст, оскільки будь-яке втручання у процес правосуддя (передчасні публікації у ЗМІ (в пресі чи Інтернеті), переговори з присяжними суду (під час виконання ними своїх обов'язків), будь-який тиск на учасників судового процесу, зокрема на свідків чи експертів під час розгляду справи, некоректна поведінка присутніх осіб у суді (судовій залі), непідкорення (ігнорування) наказу суду (судді) тощо [4]), виходячи із результатів дослідження теоретико-правових та практичних аспектів сутності і змістовних властивостей поняття "неповага до суду (судді)" [6; 8–10; 24; 25], вважається неповагою до суду (судді). Авторитетність правової системи (судового процесу) у державах англосаксонської системи права підтримується багатовіковою традицією і полягає у формуванні

належної громадської поваги до суду як одного із головних державних органів (інституцій). В контексті цього з'ясовано, що Британським законом про неповагу до суду, прийнятого у 1981 р., було запроваджено правило під назвою "строга (сувора) відповідальність" (англ. strict liability). Суть цього правила полягала у понесенні відповідальності особою, яка свідомо чи несвідомо втручалася у здійснення судового процесу (правосуддя). Разом з тим, згідно Зводу законів США (глава 21, розділ 18), який є федеральним законом, судом здійснюється покарання винних осіб за прояв неповаги до суду (судді) у вигляді штрафу чи арешту на власний розсуд [4; 11–13].

Звідси очевидно, що в державах англосаксонської системи права юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду (судді) була досить-таки суворою. І це зрозуміло, оскільки країни англосаксонської правової родини – це країни, у яких право творить суд, який ще створювався в часи прецедентного права в період функціонування Королівських судів, де судді мали вищу монархічну владу. За таких обставин випадки неповаги до суду (судді) були не частими, зустрічалися вкрай рідко [11].

Що стосується теперішнього (сучасного) часу, то в багатьох країнах, в тому числі і у державах-членах Європейського Союзу, адміністративно-деліктне законодавство переважно не застосовується, оскільки відсутній чіткий практичний поділ на злочини і правопорушення. В такій ситуації, яка склалась, юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду (судді) регулюється кримінальним законодавством [14, с. 145–167].

В цьому контексті слушною є думка В. Дудіна [15], який стверджує, що у законодавстві кожної держави присутні правові норми (норми права), які гарантують, забезпечують і оберігають незалежність правосуддя, а також забороняють будь-які форми прояву неповаги до суду (судді). Поряд з тим, у праці [15] зазначено, що сьогодні спектр визначення форм

неповаги до суду (судді) є досить широким та враховує як дії, так і будь-які інші вчинки учасників судового процесу чи сторонніх осіб, що перешкоджають суду (судді) здійснювати судовий процес чи правосуддя загалом. З огляду на це з'ясовано, що неповагою до суду (судді) може бути випадок неправомірної (некоректної) поведінки присутніх у судовому засіданні (залі суду), образливі висловлювання учасниками судового процесу на адресу суду (судді), непідкорення (свідоме ігнорування) суду або зневажливе ставлення до зауважень, які висловлює суддя. В окремих країнах вищезазначений перелік винних діянь неповаги до суду (судді) доповнюється такими діями, як здійснення передчасних публікацій у пресі, негативне обговорення або оцінювання судового процесу, включаючи висловлення критичних зауважень на адресу суду (судді). На відміну від країн англосаксонської системи права, у яких авторитетність традиційного права перебуває на досить високому рівні, традиційне право країн романо-германської правової сім'ї є більш м'яким і з розумінням враховує критику на адресу суду (судді). Водночас тут доцільно відмітити і той факт, що в даний час у державах англосаксонської системи права вже вдаються до поступового послаблення захисту суддів в міру надмірного [15].

Результати дослідження, зокрема [8; 9; 11], доводять, що сьогодні в деяких країнах світу притягнення винних осіб до юридичної відповідальності відбувається не лише за неповагу (явну зневагу) до суду (судді). Тут мають місце правопорушення у вигляді (формі) критики судді. Так, у деяких мусульманських країнах, зокрема в Саудівській Аравії (яка не має конституції як такої), забороняється критикувати суддів, оскільки там діють закони шаріату. Законодавчі (нормативно-правові) норми мусульманських держав прирівнюють критику суддів до богохульства. Суддя у цих країнах – це не хто інший як тлумач релігійних норм. Водночас прояви богохульства – це здійснені злочини перед богом (хадуд чи Хадда), які прирівнюють до таких злочинів, як крадіжка, подружня

зрада чи вживання алкоголю. Карою за злочини богохульства є тілесне покарання, наприклад, до 100 (сто) ударів батоном чи навіть смертна кара [16].

Поряд з тим варто також зауважити, що висловлення критичних зауважень на адресу суду (суддів) сьогодні жорстоко обмежене і у Сінгапурі. В контексті цього з'ясовано, що законодавством цієї країни передбачено юридичну відповідальність винних осіб за образу суду (судді), яка виражається у критичних безпідставних голослівних висловлюваннях. Як вимірник певного рівня здійсненої образи на адресу суду (судді) слугують 2-ва показники: 1) ознака "визначеної тенденції"; 2) ознака дійсного ризику [11; 16].

Так, за ознакою "визначеної тенденції" (1) критика на адресу суду (судді) відображається в мисленнях пересічного громадянина (як середньостатистичної інформації) про несправедливість судової влади (системи) в цілому. У другому випадку, в якій присутня ознака дійсного ризику (2), від заявника скарги вимагається довести, що слова (вислови, твердження) чи дії відповідача або інших учасників судового процесу створюють та становлять реальний ризик незалежного, неупередженого та справедливого правосуддя. Крім Сінгапуру, за безпідставну критику на адресу суду (судді) за ознакою "визначеної тенденції" передбачено юридичну відповідальність і в Малайзії. Водночас встановлено, що відповідальність за критику суду (судді) за ознакою дійсного ризику широко відома в державах загального права [16].

Окремо тут доцільно звернути увагу на те, що злочини у вигляді образи суду (судді), який класифікують за критерієм (ознакою) "визначеної тенденції", в юридичній (судовій) практиці Сінгапуру розглядаються більш частіше, оскільки судова система цієї країни є дуже вразливою перед будь-якою критикою. Але, як правило, покарання за ці злочини не є такими суворими. Так, наприклад, в історії судової практики

Сінгапуру найбільший штраф повинна була сплатити газета під назвою "The Wall Street Journal" в 2008 р. у сумі 16500 дол. США за поширення недостовірної інформації. У тому році вийшла стаття розміром в дві редакторські колонки, у якій журналісти написали (стверджували) про підконтрольність судів (суддів) правлячій партії Сінгапуру і безпосередньо прем'єр-міністру цієї країни. У судовому процесі (за цією справою) суддею було винесено обвинувальний вирок, що такі твердження (судження) чи інші подібні висловлювання (певні наклепи) в певній мірі підривають суспільну загальну довіру до юстиції та вважаються вкрай неприпустимими [11; 16].

Водночас, у контексті розкриття поданої тематики за проблемою, особливу увагу слід звернути також на деякі аспекти (окремі питання) юридичної відповідальності за прояв неповаги (явної зневаги) до суду (судді) у таких країнах, як Сполучені Штати Америки (США) та Великобританія. Так, на основі аналізу здійснених поправок до Конституції США (англ. United States Constitution) [17–20], за якими надається гарантія свободи слова та преси, з'ясовано, що негативне висловлювання про судову систему США не переслідується. У США будь-який опублікований матеріал у ЗМІ (в пресі, Інтернеті тощо), в якому присутні ознаки неповаги до суду (судді), може бути лише тоді об'єктом злочину, коли доведено, що подана публікація (опублікований матеріал) становить найвищий рівень небезпеки для правосуддя. Поряд з тим з'ясовано, що подані зміни (перша поправка) до Конституції США містить чимало суперечливих нюансів. Наприклад, тяжкими злочинами у цій країні не вважаються такі злочини, як публічне спалювання національного прапора чи проведення певних неонацистських маршів, але, тим не менш, довіра громадян цієї країни до судової влади США перебуває на досить високому рівні [11; 16].

Що стосується Великобританії, то тут необхідно відмітити, що

неповага до суду (судді) – це ключова тема для обговорень у юридичному співтоваристві цієї держави. Так, починаючи із XVIII ст. особливою правовою нормою у цій країні (в британському праві) вважалася норма про неповагу до суду (судді), хоча сьогодні – це лише правовий релікт. Остання згадка про практичне застосування юридичних (правових) норм (норм права) за образу чи неповагу (явну зневагу) до суду (судді) датована 1932 роком, що підтверджується відповідними історичними документами. Це було тоді, коли видавництво однієї із містечкових газет було оштрафовано за образу судді на 100 (сто) фунтів. Тут образою судді була фраза (висловлювання), що стосується малого зросту судді та прирівняння його традиційної суддівської перуки до кінської гриви.

Крім цього, на даний час у Великобританії між юристами-фахівцями, науковцями та спеціалістами (експертами) з питань права все частіше виникають професійні дискусії стосовно того, що потрібно раз і назавжди відмовитися від закону про неповагу до суду (судді). Це обумовлено, насамперед, тим, що фактично практичне застосування такого закону в цій країні, зокрема на британських островах, припинилося у XIX ст. і поданий закон використовувався лише для (з метою) зміцнення авторитету суду (суддів) в колоніях. Тут варто зазначити, що на відміну від Великобританії, в якій існують дещо інші закони, які регулюють питання юридичної відповідальності за неповагу до суду і судді (зокрема, закони про дифамацію та клепи), в Гонконгу (який до 01.07.1997 р. був колонією Великобританії) залишилась така особлива форма обвинувачення в образі (зневаги) судді, як вульгарна або хамська образа судді. Водночас тут варто відмітити той факт, що у 1998 р. в цьому місті (тоді суверенітет над Гонконгом було передано Китаю) відбувся судовий процес за участю обвинуваченого у суді – видавництва газети “The Oriental Daily News”. Суть обвинувачення полягала в тому, що в одній із статей цього видавництва британських суддів Гонконгу було прирівняно до “білих

свиней”, а також названо “лайном від світу юриспруденції”. На видавництво газети було накладено штраф у розмірі 650 тис. дол. США, а автора цієї статті – засуджено до 4-х місяців позбавлення волі. Ця подія набула досить широкого резонансу в суспільстві [16].

Поряд з тим, на основі аналізу інформації [16] встановлено, що сьогодні у Великобританії діє закон про неповагу до суду і судді (англ. (The Contempt of Court Act), остання версія прийняття якого датована ще 1981 роком. Відповідно до п. 2.2 цього закону пресі та іншим коментаторам заборонено некоректно (зневажливо) висловлюватися про судовий розгляд (процес), який знаходиться в активній стадії, у період від призначення запобіжного заходу, пред’явлення обвинувачення чи появи (отримання) повістки до суду. Звідси очевидно, що у Великобританії під заборону висловлювання потрапляють лише вислови (твердження), що можуть завдати істотної шкоди під час здійснення правосуддя.

З огляду на вищевикладене, розкриваючи питання за темою дослідження, також з’ясовано, що ряд юрисдикцій англосаксонської моделі керуються принципом, згідно якого захист судді від певної критики та прояву неповаги (зневажливого ставлення до нього чи його образи), зокрема під час здійснення правосуддя, забезпечується виключно його професійною підготовкою, тобто вважається, що учасники судового процесу, які є при здоровому глузді, не будуть критикувати поведінку судді та його рішення, що є незалежними, справедливими і об’єктивними з точки зору законодавства. При цьому, особлива увага тут спрямована і зосереджується на присяжних суду, оскільки вони (присяжні) не володіють такими професійними якостями як судді, і тому їх участь у судовому процесі, а також відповідальність за критику на їх адресу, висунення певних образ чи явної неповаги (зневаги) щодо них регулюється законом про неповагу до суду. Така юридична практика має місце у судовій системі Великобританії, а також – у країнах з континентальним правом, де

правосуддя переважно здійснює суддя одноосібно [11; 16].

Отже, у державах англосаксонської системи права критика суду (судді) більше асоціюється із поняттям (правовою категорією) “неповага до суду (судді)”. Натомість в континентальній системі права критика суду (судді) регулюється законодавством про свободу слова. Так, наприклад, Цивільним кодексом Франції заборонено будь-які публікації, які можуть спричинити до порушення принципу презумпції невинуватості. Водночас з’ясовано, що романо-германське право досить позитивно сприймає будь-яку аргументовану і зважену критику щодо представників правосуддя [16]. В контексті цього визначено, що як на думку громадськості, так і на думку науковців, об’єктивна критика влади, зокрема і судової, повинна бути присутньою, оскільки в певній мірі сприяє розвитку демократії.

Водночас необхідно відмітити, що на відміну від інших зарубіжних країн, юридичне право США досить суворо регулює питання неповаги (явної зневаги) до суду (судді). Яскравим прикладом цього є випадок у історії судочинства США, про який повідомило видавництво “The National Law Journal”. У повідомленні йшлося про засудження американського адвоката Роберта Піпса до 4-х місяців тюремного ув’язнення за нецензурне (грубе) висловлювання на адресу федерального судді Кемерон Макгоуан Каррі за те, що вона відхилила позов його (як адвоката), оскільки він особисто представляв власні інтереси у суді [21].

Тут також доцільно згадати і про сувору юридичну відповідальність за неповагу до суду (судді) у такій країні, як Російська Федерація. Так, відповідно до ст. 297 Кримінального кодексу Російської Федерації (від 13.06.1996 р. N 63-ФЗ) [22] передбачено юридичну відповідальність (у формі накладення стягнення у вигляді штрафу або застосування арешту) за прояви неповаги (явної зневаги) до суду, що виразилася в образі судді, присяжних засідателів чи інших осіб, що беруть участь у здійсненні правосуддя. До таких осіб (учасників судового процесу), які приймають

участь у кримінальному процесі, відносяться як сторони обвинувачення (слідчий, керівник слідчого органу, потерпілий, представник потерпілого, цивільний позивач, представник позивача, приватний обвинувач, представник приватного обвинувача, прокурор, співробітники органів дізнання), так і сторони захисту (захисник, підсудний, цивільний відповідач, представник цивільного відповідача) [22].

Поряд з тим, переходячи до окремих частин вищезазначеного аспекту дослідження, з'ясовано, що Російська Федерація з метою запобігання (протидії) випадкам прояву неповаги (явної зневаги) до суду (судді) обрала досить суворий підхід (щодо притягнення юридичної відповідальності за неповаги до суду (судді)) у порівнянні з іншими країнами континентального права. Такий підхід, враховуючи інформацію у праці [11; 27], можна пояснити тим, що Російська Федерація дотримується традицій верховенства центральної державної влади, до складу якої належать і органи судової системи (судова влада), яка сьогодні уособлює на місцях федеральну (в історико-правовому контексті – “імперську”) владу на засадах тоталітарної ідеології. Тут подальші коментарі зайві.

За результатами дослідження праць [8; 25; 28] та на основі аналізу практичних рекомендацій Ради суддів України (щодо притягнення до юридичної відповідальності за неповагу до суду) [7] з'ясовано, що базовим нормативно-правовим актом у системі актів законодавства України з питань притягнення до юридичної відповідальності за неповагу (явну зневагу) до суду (судді) є чинний Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-Х (далі – КУпАП) [23], зокрема положення ст. 185-3 КУпАП [23], яка: 1) передбачає адміністративну відповідальність за прояв неповаги (явну зневагу) до суду; 2) містить конкретний перелік діянь, які свідчать про неповагу до суду, включаючи наслідки (санкції) за їх вчинення, тощо. Поряд з тим, у ст. 2 КУпАП зазначено, що “законодавство України про адміністративні

правопорушення складається з цього Кодексу та інших законів України” [23].

З урахуванням цього, необхідно погодитись із думкою Ю. Калашник [11] про те, що в процесі правозастосовної практики в Україні виникають реальні проблеми щодо фактично притягнення до адміністративної відповідальності правопорушника за злісне ухилення від явки в суд, виходячи із спірних питань тлумачення сутності і змістовних властивостей поняття (правової категорії) “неповага до суду (судді)” [10; 28].

Поряд з тим, проблемним аспектом з точки зору теорії та судової практики є оціночний (юридично-невизначений) характер встановлення певного правопорушення, що виявилось у неповазі до суду (судді), виходячи з практичних питань застосування ст. 185-3 КУпАП (прояв неповаги до суду) [23] при здійсненні судочинства. Тому вирішення цієї проблеми залежать від суддівського розсуду, що не завжди є виправданим, оскільки судді можуть зловживати своїм становищем з особистою вигодою (для задоволення власних інтересів) або задля помсти [6; 8; 10; 25].

Водночас на особливу увагу (в цьому аспекті) заслуговує твердження В. Гречишникової [5] про те, що гл. 15 КУпАП [23] необхідно доповнити новою статтею, а саме: “Образа судді, народного засідателя, присяжного”. Водночас Ю. Калашник [11] дотримується думки, що більш доцільним було б доповнити цією статтею чинний Кримінальний кодекс України (від 05.04.2001 р. № 2341-III) [30], враховуючи при цьому вищезазначений досвід Російської Федерації. Це питання (аспект), на наше переконання, є доволі дискусійним, потребує додаткового науково-практичного аналізу.

Тут варто також зазначити (коротко), що сьогодні в Україні, враховуючи інформацію у працях [5; 8; 9; 11; 29], практичне застосування ст. 185-3 КУпАП (прояв неповаги до суду) [23] (при здійсненні судочинства) для однієї категорії громадян встановлена сума штрафу не створює достатніх стимулів для правомірної (належної) поведінки у суді, а

щодо інших (певних) категорій громадян (наприклад, бездомних осіб) адміністративне стягнення у вигляді штрафу, передбаченого цією статтею КУпАП [23], фактично неможливо виконати. Звідси очевидно, що цей аспект потребує окремого додаткового вивчення і дослідження, а також відповідного законодавчого врегулювання.

Таким чином (тезово), у межах проведеного наукового дослідження виявлено, що вивчення питань (особливостей) правового регулювання та юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) мало місце ще у далекому минулому. Водночас з'ясовано, що у державах англосаксонської системи права за неповагу до суду (судді) передбачено кримінальну відповідальність. Натомість в Україні, враховуючи практичні рекомендації Ради суддів України, питання про притягнення до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду (судді) необхідно (рекомендується) вирішувати за ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Встановлено, що сьогодні в багатьох країнах, в тому числі і у державах-членах Європейського Союзу, адміністративно-деліктне законодавство переважно не застосовується, оскільки відсутній чіткий практичний поділ на злочини і правопорушення. Тут юридична відповідальність винних осіб за неповагу до суду (судді) регулюється кримінальним законодавством. Виявлено, що у деяких мусульманських країнах, зокрема в Саудівській Аравії (яка не має конституції як такої), забороняється критикувати суддів, оскільки там діють закони шаріату. Акцентовано увагу на тому, що законодавством такої країни, як Сінгапур, передбачено відповідальність за образу суду (судді), яка вимірюється за ознакою "визначеної тенденції" і ознакою дійсного ризику. Розкрито деякі аспекти судочинства Сполучених Штатів Америки, згідно яких видно, що у США будь-який опублікований матеріал у ЗМІ (в пресі, Інтернеті тощо), в якому присутні ознаки неповаги до суду (судді), може бути лише тоді об'єктом злочину, коли доведено, що подана

публікація (опублікований матеріал) становить найвищий рівень небезпеки для правосуддя. Поряд з тим встановлено, що у Великобританії між юристами, науковцями та фахівцями (експертами) з питань права все частіше виникають професійні дискусії стосовно того, що потрібно раз і назавжди відмовитися від закону про неповагу до суду (судді), оскільки практичне застосування такого закону в цій країні, зокрема на британських островах, припинилося у XIX ст. і поданий закон використовувався лише для зміцнення авторитету суду (суддів) в колоніях. З'ясовано також, що суворі юридична відповідальність за неповагу до суду присутня у такій країні, як Російська Федерація, яка дотримується традицій верховенства центральної державної влади, до складу якої належать і органи судової системи (судова влада).

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі результатів досліджень юридичної літератури [1–30] (щодо зарубіжного досвіду законодавчого врегулювання юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді)) можна зробити такі висновки: 1) більшість підходів до вирішення питань юридичної відповідальності за неповагу до суду (судді) у найрозвиненіших зарубіжних країнах світу, зокрема у державах-членах Європейського Союзу та США, обумовлені, насамперед, соціальними регуляторами (національними традиціями, звичаями та в певній мірі релігією), що сформувалися у процесі тривалого цивілізаційного розвитку на засадах зіставлення причинно-наслідкових зв'язків (умов практичного застосування), їх порівняння, узагальнення (з відповідним обґрунтуванням) та конкретизації у цьому напрямі (за проблемою), де виконання юридичного обов'язку забезпечується за допомогою спеціального правового механізму, а за невиконання його (обов'язку) передбачена юридична відповідальність; 2) забезпечення поваги до суду і судді розглядається у цих країнах як: (а) правова і соціальна цінність, яка у сукупності із суспільною довірою є гарантіями

ефективності системи правосуддя; (б) національний пріоритет у судівництві, спрямованого на утвердження справедливого суду; 3) критерії за ознаками віднесення певних діянь (у формі дії (активного поведження) або бездіяльності (пасивного поведження)) до числа проявів неповаги (явної зневаги) до суду (судді) значною мірою залежать від суддівського розсуду з огляду на обмеженість норм і особливості позитивного права у цій сфері; 4) важливим джерелом права у вирішенні цих питань, які є предметом жвавих обговорень та дискусій серед вчених-юристів, є судова практика.

Що стосується практичних рекомендацій у цьому напрямі, то тут необхідно зазначити, що окремі наявні підходи, що використовуються в практиці європейських країн, можна використати і в Україні. При цьому, необхідно обов'язково застосувати закріплені в чинному законодавстві України принципи, які стосуються статусу суддів, судоустрою і судочинства, а також врахувати інші актуальні питання, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України.

Перспективою подальших досліджень у даному напрямку є удосконалення правового та адміністративно-управлінського механізму юридичної відповідальності за неповагу до суду.

Подяки. Автор висловлює особливу подяку науковому керівнику *Скриньковському Руслану Миколайовичу*, кандидату економічних наук, доценту, професору кафедри економіко-правових дисциплін Львівського університету бізнесу та права, за консультації та конструктивні поради в процесі написання наукової статті.

Література

1. Коновалова Н. Т., Єсімов С. С. Види юридичної відповідальності за неповагу до суду і судді за законодавством України // ЛОГОС.

- ONLINE: International scientific e-journal. № 5. January, 2020. doi:
<https://doi.org/10.36074/2663-4139.05.04>.
2. Стратегія реформування судустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Схвалено Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/>.
  3. Преступления против правосудия: толкование уголовного закона. Комментарий статей УК РФ. Материалы судебной практики. Статистика / А. Н. Александров [и др.]; ред. А. В. Галахова; Российская академия правосудия. Москва: Норма, 2005. 416 с. ISBN 5-89123-890-X.
  4. Русенко І. Я. Проблеми практичного застосування юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду // Актуальні питання державотворення в Україні очима молодих науковців: Матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Тернопіль, 15 лютого 2012 р. С. 95–104. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1164.
  5. Гречишнікова В. В. Адміністративна відповідальності за правопорушення, що посягають на встановлений порядок здійснення правосуддя в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 "Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право" / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.
  6. Коновалова Н. Т. Притягнення до відповідальності за прояв неповаги до суду: право чи обов'язок судді в Україні ? // Актуальні проблеми сучасної науки: Збірник тез наукових праць XLV Міжнародної науково-практичної конференції (Харків – Відень – Берлін – Астана, 28.11.2019 р.) / Міжнародний науковий центр розвитку науки і технологій, 2019. С. 35–39.

7. Про схвалення Рекомендацій щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду: Рішення Ради суддів України (РАУ) від 04.11.2016 р. № 74 (із змінами, внесеними згідно з Рішенням РАУ від 26.10.2018 р. № 62). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/vr074414-16>.
8. Остафійчук Л. А. Юридична відповідальність за неповагу до суду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 "Судоустрій; прокуратура та адвокатура" / Національний університет "Одеська юридична академія". Одеса, 2015. 230 с. URL: <http://hdl.handle.net/11300/3226>.
9. Коломоєць Т. О., Калашник Ю. В. Генеза, доктринальні та нормативні аспекти відповідальності за прояв неповаги до суду: монографія. Запоріжжя: Гельветика, 2013. 199 с. ISBN 978-617-7041-16-9 .
10. Коновалова Н. Т. Сутність і змістовні властивості поняття "неповага до суду (судді)": теоретико-правові та практичні аспекти // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: "Юридичні науки". 2019. № 8(22). С. 121–130.
11. Калашник Ю. В. Зарубіжний досвід юридичної відповідальності за прояв неповаги до суду та шляхи його запозичення для України // Форум права. 2012. № 4. С. 429–433. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_70.
12. Василевич М. В. Удосконалення правового забезпечення гарантій незалежності судової влади в Україні // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. 2010. № 1. С. 86–90.
13. Шишкін В. І. Судові системи країн світу: навч. посіб.: у 3 кн. Кн. 1. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 320 с.
14. Адміністративне деліктне законодавство: Зарубіжний досвід та пропозиції реформування в Україні / Автор-упорядник О. А. Банчук. Київ: Книги для бізнесу, 2007. 912 с.
15. Дудин В. "Критический" предел. Запрет критики суда существует в демократических странах, но уже не является абсолютным //

- Юридическая практика. 2012. № 42 (773). URL: <http://pravo.ua/article.php?id=100105384>.
16. Як карають за критику суддів в різних країнах світу. URL: http://ukr-pravo.at.ua/news/jak_karajut_za_kritiku_suddiv_v_riznikh_krajnakh_svitu/2012-09-05-198.
17. Каррі Д. П. Конституція Сполучених Штатів Америки: посібник для всіх / Д. П. Каррі; пер. з англ. О. М. Мокровольського. Київ: Веселка, 1993. 192 с.
18. Криворучко А. В. О вступлении в силу Конституции США // Форум права. 2013. № 1. С. 510–514. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_87.
19. Конституция США: История и современность / под ред. А. А. Мишина, Е. Ф. Язькова. Москва: Юридическая литература, 1988. 320 с.
20. Петрова К. Конституція США як “верховне право країни” // Право США. 2013. № 1-2. С. 122–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prccha_2013_1-2_10.
21. Адвокат в США получил четыре месяца тюрьмы за нецензурное оскорбление судьи // Право.Ru. 12 сентября 2012. URL: <https://pravo.ru/interpravo/news/view/77150/>.
22. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. N 63-ФЗ (в редакции от 02.12.2019 г.). URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102041891>.
23. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984 р. № 8073-Х (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
24. Остафійчук Л. А. Сутність і змістовні властивості поняття “неповага до суду” // Науковий вісник Академії муніципального управління.

- Серія: Право. 2014. Вип. 1. С. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_26.
25. Марченко О. О. Прояв неповаги до суду: проблемні питання притягнення до відповідальності в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія “Право”. 2012. Вип. 19. Том 3. С. 152–156.
26. Луцький Р. П. Форми виразу позитивного права та їх ієрархічність // Європейські перспективи. 2012. № 2(1). С. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2%281%29_15.
27. Ткаченко В. Росія: ідентичність агресора: монографія. Київ: ВЦ “Академія”, 2016. 256 с. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/27/1/Rosiya_identychnist_ahresora.pdf.
28. Остафійчук Л. А. Неповага до суду і судді: спірні питання тлумачення // Перспективні напрямки розвитку сучасної юридичної науки: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Івано-Франківськ, 20-21.03.2015 р.). У 2-х частинах. Херсон: Видавничий дім “Гельветика”, 2015. Ч. 1. С. 181–184.
29. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2013. 18 с.
30. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

References

1. Konovalova N. T., Yesimov S. S. Vydy yurydychnoi vidpovidalnosti za nepovahu do sudu i suddi za zakonodavstvom Ukrainy // ΛΟΗΟΣ. ONLINE: International scientific e-journal. № 5. January, 2020. doi: <https://doi.org/10.36074/2663-4139.05.04>.

2. Stratehiia reformuvannia sudoustroiu, sudochnstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky: Skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 r. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/>.
3. Prestupleniya protiv pravosudiya: tolkovanie ugolovnogo zakona. Kommentariy statey UK RF. Materialy sudebnoy praktiki. Statistika / A. N. Aleksandrov [i dr.]; red. A. V. Galakhova; Rossiyskaya akademiya pravosudiya. Moskva: Norma, 2005. 416 s. ISBN 5-89123-890-X.
4. Rusenko I. Ya. Problemy praktychnoho zastosuvannia yurydychnoi vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu // Aktualni pytannia derzhavotvorennia v Ukraini ochyma molodykh naukovtsiv: Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii. Ternopil, 15 liutoho 2012 r. S. 95–104. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1164.
5. Hrechyshnykova V. V. Administratyvna vidpovidalnosti za pravoporushennia, shcho posiahaiut na vstanovlenyi poriadok zdiisnennia pravosuddia v Ukraini: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 "Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo" / Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Dnipropetrovsk, 2011. 20 s.
6. Konovalova N. T. Prytiahnennia do vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu: pravo chy oboviazok suddi v Ukraini ? // Aktualni problemy suchasnoi nauky: Zbirnyk tez naukovykh prats XLV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kharkiv – Viden – Berlin – Astana, 28.11.2019 r.) / Mizhnarodnyyi naukovyi tsentr rozvytku nauky i tekhnolohii, 2019. S. 35–39.
7. Pro skhvalennia Rekomendatsii shchodo prytiahnennia do vidpovidalnosti za nepovahu do sudu: Rishennia Rady suddiv Ukrainy (RAU) vid 04.11.2016 r. № 74 (iz zminamy, vnesenymy zghidno z Rishenniam RAU

- vid 26.10.2018 r. № 62). URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/ru/vr074414-16>.
8. Ostafiichuk L. A. Yurydychna vidpovidalnist za nepovahu do sudu: dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.10 "Sudoustrii; prokuratura ta advokatura" / Natsionalnyi universytet "Odeska yurydychna akademiia". Odesa, 2015. 230 s. URL: <http://hdl.handle.net/11300/3226>.
  9. Kolomoiets T. O., Kalashnyk Yu. V. Heneza, doktrynalni ta normatyvni aspekty vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu: monohrafiia. Zaporizhzhia: Helvetyka, 2013. 199 s. ISBN 978-617-7041-16-9 .
  10. Konovalova N. T. Sutnist i zmistovni vlastyvoli poniattia "nepovaha do sudu (suddi)": teoretyko-pravovi ta praktychni aspekty // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seria: "Iurydychni nauky". 2019. № 8(22). S. 121–130.
  11. Kalashnyk Yu. V. Zarubizhnyi dosvid yurydychnoi vidpovidalnosti za proiav nepovahy do sudu ta shliakhy yoho zapozychennia dlia Ukrainy // Forum prava. 2012. № 4. S. 429–433. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_70.
  12. Vasylevych M. V. Udoskonalennia pravovoho zabezpechennia harantii nezalezhnosti sudovoi vlady v Ukraini // Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2010. № 1. S. 86–90.
  13. Shyshkin V. I. Sudovi systemy krain svitu: navch. posib.: u 3 kn. Kn. 1. Kyiv: Yurinkom Inter, 2001. 320 s.
  14. Administratyvne deliktne zakonodavstvo: Zarubizhnyi dosvid ta propozytsii reformuvannia v Ukraini / Avtor-uporiadnyk O. A. Banchuk. Kyiv: Knyhy dlia biznesu, 2007. 912 s.
  15. Dudin V. "Kriticheskii" predel. Zapret kritiki suda sushchestvuet v demokraticheskikh stranakh, no uzhe ne yavlyaetsya absol'yutnym // Yuridicheskaya praktika. 2012. № 42 (773). URL: <http://pravo.ua/article.php?id=100105384>.

16. Yak karaiut za krytyku suddiv v riznykh krainakh svitu. URL: http://ukr-pravo.at.ua/news/jak_karajut_za_kritiku_suddiv_v_riznykh_krajynakh_svitu/2012-09-05-198.
17. Kappi D. P. Konstytutsiia Spoluchenykh Shtativ Ameryky: posibnyk dlia vsikh / D. P. Kappi; per. z anhl. O. M. Mokrovolskoho. Kyiv: Veselka, 1993. 192 s.
18. Kryvoruchko A. V. O vstuplenii v silu Konstitutsii SShA // Forum prava. 2013. № 1. S. 510–514. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2013_1_87.
19. Konstitutsiya SShA: Istoriya i sovremennost / pod red. A. A. Mishina, Ye. F. Yazkova. Moskva: Yuridicheskaya literatura, 1988. 320 s.
20. Petrova K. Konstytutsiia SShA yak “verkhovne pravo krainy” // Pravo SShA. 2013. № 1-2. S. 122–131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prccha_2013_1-2_10.
21. Advokat v SShA poluchil chetyre mesyatsa tyurny za netsenzurnoe oskorblenie sudi // Pravo.Ru. 12 centyabrya 2012. URL: <https://pravo.ru/interpravo/news/view/77150/>.
22. Ugolovnyy kodeks Rossiyskoy Federatsii ot 13.06.1996 g. N 63-FZ (v redaktsii ot 02.12.2019 g.). URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&firstDoc=1&lastDoc=1&nd=102041891>.
23. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Kodeks Ukrainy vid 07.12.1984 r. № 8073-X (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
24. Ostafiichuk L. A. Sutnist i zmistovni vlastyvoli poniattia “nepovaha do sudu” // Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seria: Pravo. 2014. Vyp. 1. S. 129–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2014_1_26.

25. Marchenko O. O. Pro iav nepovahy do sudu: problemni pytannia prytiahnennia do vidpovidalnosti v Ukraini // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii "Pravo". 2012. Vyp. 19. Tom 3. S. 152–156.
26. Lutskyi R. P. Formy vyrazu pozytyvnoho prava ta yikh hierarkhichnist // Yevropeiski perspektyvy. 2012. № 2(1). S. 74–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2012_2%281%29_15.
27. Tkachenko V. Rosiia: identychnist ahresora: monohrafiia. Kyiv: VTs "Akademiia", 2016. 256 s. URL: http://elibrary.ivinas.gov.ua/27/1/Rosiya_identychnist_ahresora.pdf.
28. Ostafiichuk L. A. Nepovaha do sudu i suddi: spirni pytannia tлумachennia // Perspektyvni napriamky rozvytku suchasnoi yurydychnoi nauky: Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ivano-Frankivsk, 20-21.03.2015 r.). U 2-kh chastynakh. Kherson: Vydavnychiy dim "Helvetyka", 2015. Ch. 1. S. 181–184.
29. Kozhura L. O. Administratyvno-pravovyi zakhyst bezdomnykh osib i bezprytulnykh ditei: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.07 "Administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo" / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav. Kyiv, 2013. 18 s.
30. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III (iz zminamy ta dopovnenniamy). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.